

ЕФЕМЕРИС (I) ДЕЈАНА МЕДАКОВИЋА КАО ЛИТЕРАРИЗАЦИЈА ПОРОДИЧНОГ (ИСТОРИЈСКОГ И РАТНОГ) ИСКУСТВА

Сажетак: У раду се разматрају поступци литераризације личног и породичног искуства у првој књизи петокњижја *Ефемерис* Дејана Медаковића, која одабиром свега неколико високосимболичних и литерарно носивих чињеница, романеским компоновањем, метафоричним исказом у паралели историјско–приватно, јавно–интимно, ствара уместо аутобиографске, врхунску прозу која прелази у сферу чисте литературе, односно романа.

Кључне речи: загребачки Срби, романескне одлике, историјско–породична хроника, лично–национално

Пра књига *Ефемериса* Дејана Медаковића¹, са касније још четири истоимене књиге објављиване сукцесивно², веома брзо је препозната као нови

¹ Дејан Медаковић је рођен 7. јула 1922. године у Загребу. Припада разгранатој породици напредних Срба, чији су преци оставили видан траг у српској култури и политици 19. и 20. века (прадеда Данило Медаковић, српски публициста, издавач и штампар, секретар кнеза Михаила и Милоша Обреновића у Бечу, члан Српског ученог друштва; деда Богдан, бан Хрватске бановине, отац Ђорђе, економиста). Након школовања у Сен Галену у Швајцарској и на отоку Бадији у фрањевачком самостану, Д. Медаковић завршава класичну гимназију у Сремским Карловцима (1937–1941), а са почетком Другог светског рата напушта с оцем Загреб и прелази у Београд. Током окупације волонтирао је у Музеју кнеза Павла, а након ослобођења студирао је историју уметности на Филозофском факултету у Београду, где је и докторирао 1954. године са темом „Графика српских штампаних књига“. Цео радни век провео је на овом факултету (1954–1982), пролазиви сва звања. За редовног члана САНУ изабран је 1981. године. Био је генерални секретар (1985), затим и председник САНУ (1999–2003). Остварио је огроман научни опус и библиографију радова и књига са тешиштем на српском бароку. Уз то бавио се и писањем поезије и прозе, а највећу књижевну славу стекао је петотомним мемоарима *Ефемерис*: хроника једне породице (1990–1994). Добитник је низа домаћих и иностраних награда и признања од којих се издваја Хердерово (1990. у Берлину). Умро је 5. јула 2008. у Београду и сахрањен у породичној гробници на Новом гробљу у Београду.

² Прва издања књига *Ефемерис* (све у издању БИГЗ-а) објављиване су овим редоследом: I том – 1990; II – 1991; III – 1992; IV – 1993; V – 1994. Први део мемоара (који је предмет анализе овог рада) штампан је у више издања и достигао је тираж од око 80.000 продатих примерака, награђен у Народној библиотеци Србије као најчитанија књига за 1994. годину. О *Ефемерису* су писали наша најугледнија књижевна пера: Љубиша Јеремић, Слободан Витановић, Предраг

стандард српске мемоаристике, па и много шире од оквира наше теме – као значајних мемоара српских писаца, родом из данашње Хрватске.³ Са увек новим освојеним, концентричним пољем значења, са сваким новим томом, израсло је ово јединствено петокњижје у српској књижевности, којем је на несравњиво литераран начин дата не само слика једне значајне породице у српској култури и историји, већ и пресек тровековног српског битисања на ширем балканском, јужнословенском простору, у преломним историјским тренуцима.

Полазећи опрезно, из прикрајка, именујући целокупну своју улогу и учешће својих ближњих знаних и незнаних предака, латинском речју *ephemeris* (скрајнут, маргиналан, запостављен) пишући, дакле о наизглед споредном, Дејан Медаковић је ушао у саму срж не само свог импресивног родослова и аутобиографског памћења, већ и у темеље српске културе, његових сложених мена и формирања на најбољим европским традицијама, у чему су у једном тренутку за његов национ његови преци одиграли не малу улогу. Саму срж те културе, грађанске у правом смислу те речи, чинили су и загранични (динарски, прекодрински Срби), па међу њима и формиран грађански слој, од којих нарочито и загребачки Срби, о којима се до тада најмање знало и писало. Стога, прва књига *Ефемериса*, Дејана Медаковића, о Србима из Хрватске, је можда „последња истина“ о њеним потенцијалним могућностима, реализованим дOMETИМА, достигнућима која су их уврстили у друштвену елиту, више од столећа, у правом смислу те речи дајући одговор на питање – докле се српски национ могао уздићи, а у једном тренутку и уздигао у ветрометини историје, под патронатом аустријске круне (на славонско-сремским просторима северно од Саве и Дунава, као и на јужној територији бивше Војне границе (Лика, Банија, Кордун). То поређење је на неки начин изведено већ у нашој анализи мемоара Милутина Миланковића.⁴ Иако дело *Ефемерис* својим жанром припада роду мемоара, нарочито великом у склопу књижевности Срба пореклом из Хрватске, одредница чисте или високе литературе можда је најприсутнија управо у овом Медаковићевом петкоњижју. Довољно је погледати само прве реченице прве књиге – предмета анализе овог текста – па се уверити да пред нама почиње један од најбољих српских романа написаних у другој половини 20. века. Управо са тог – чисто

Палавистра, Живорад Стојковић, Драшко Ређеп...(www.prometej.rs/E-knjizara/1448/EFEMERIS1-5.shtml).

³ Напомињемо најважније: Огњеслав Утјешановић Острожински, „Златна књига породице Острожински, прир. В. Крестић и Д. Араници, Зборник о Србима у Хрватској, св. 3, САНУ, Београд, 2001; Никола Тесла, *Моји изуми*, Музеј Николе Тесле, Београд, 2006; Милутин Миланковић, *Успомене, доживљаји, сазнања*, Завод за уџбенике, Београд, 1997; Адам Прибићевић, *Од господина до сељака*, СКД Просвјета, Загреб, 1995; Гојко Николиш, *Коријен, стабло, наветина*, Загреб, 1981, Милка Жицина, *Село моје*, Нолит, Београд, 1983.

⁴ Видети мој рад: „Књижевно дело Милутина Миланковића (с освртом на његово бављење народном књижевношћу)“, зборник радова Стваралаштво Милутина Миланковића, САНУ, Научни скупови СХХIV, Председништво, књ. 9, Београд, 2009, 113–141 (стр. 115).

литерарног становишта – ми ћемо и посматрати ову књигу и посветити јој текст који следи.

1.

Одабиром високосимболичних детаља / литерарних чињеница, посредно сугеришући много шира и дубља значења за појам сопства и прва сећања из детињства, Дејан Медаковић разоткрива двери свог раскошног животног пута и искуства. Тако описом великог зидног сата („чаробна кутија мог детињства“), а потом и тавана пуног тајни и одбачених старих ствари породичне куће на Зрињевцу бр. 15, писац скицира простор и време, али и обрису друштвеног статуса породице у којој је рођен. Символично кроз речи / симболе *сат* и *таван*, опет посредним путем, аутор уводи у своју прозу главни лик свог детињства – баку Катицу, а кроз њен портрет, односно приче (она је највећи извор сазнања о прошлости, које нису непосредно пишево искуство), постепено се улази у раскошну сагу о родослову породице, са обе (бакине и дедине стране), но, неоптерећено датум у форми узгредних опаски, и често анегдотски интонираних (што и јесте одлика усменог система памћења, али и преношења – не битних ствари, већ више споредних детаља, али управо и животних, због своје „ефемерности“). Поступком фрагмента, и само у назнакама, тако су дати и преци (познати и у српској историји), прадеда Данило Медаковић, издавач и књижевник у Новом Саду, али и венчање баке и деде, као и кроки портрет деде Богдана Медаковића (бана Хрватске бановине) и његове куповине Ракитја, имања крај Загреба.

Истим поступком, писац нас потом уводи и у ентеријер куће на Зрињевцу, са свим детаљима грађанског дома с краја 19. века из редова највише класе (портрети слуге Филипа, кајкавца, затим професора музике Раха), са необичним посетиоцима (Рускиња Нађина, пропала грофица са фантазијама), до прича из салона (у ту галерију знаменитих личности које су прошле кућом на Зрињевцу, наводи се и посета патријарха Георгија Бранковића). Све то је прошарано описом предмета из најранијег детињства (дечја колица, дедина шаховска табла), сад сложено на бака-Катичином тавану. Сви ови колико живописни, толико и високосимболични детаљи дати су заправо у функцији надокнађивања у причи онога чега више нема, али и са неминовним и првим споменом усуда историје која ће, видеће се и по овим мемоарима, ипак представљати окосницу судбине Срба на овим просторима (прича о антисрпским демонстрацијама у Загребу 1914). Карактеристичан је, у том смислу, детаљ са оштећеном фигуром деде са гулама и дететом, коју је дечак увек посматрао склоњену под степениште башти породичне куће. Ово гипсано оваплоћење „Змајовине“ песме („Узо деда свог унука...“) и њену судбину дечаку је објаснио стари слуга Филип „најсигурнији живи сведок многих догађаја у кући“⁵:

⁵ Дејан Медаковић, *Ефемерис: хроника једне породице* /књ. 1/, 2. издање, Београд, БИГЗ, 1991.

„Стари Филип ми је објаснио да су некакви бесни демонстранти 1914. провалили у кућу и том гипсаном деди разбили руку, 'а пресветли је рекел да так остане, нај се види кај су ти нори наредили“ (015).

Језик (руски, кајкавски у ћириличној транскрипцији), моћно су средство ове прозе и најдиректнији начин за раскошну карактеризацију мноштва ликова који се појављују у њој. Медаковић мајсторски, само одабраном сценом, реченицом, скицира бројне личности из света прошлости и усменог предања, директним и индиректним преношењем карактеристичних реченица у живописном језичком идиому. Избегавајући сваку депатетизацију, а истовремено, максимално сажимајући просторно-временска ограничења, у својој прози твори и асоцијативно спаја заиста невероватно продуктивне приповедне мотиве. На пример, портретишући слугу Филипа, а истовремено дајући блистав додаток свом знаменитом родослову, споменом прабабе Јулијане Михаиловић (родом из Вуковара, удате за Јустина Михаиловића, Вуковог пријатеља, у роду са мајком песника Бранка Радичевића, Ружом), све то у анегдотском отклону, а на тему смрти (!) Медаковић остварује упечатљив прозни фрагмент:

„Памти се како је мојој болесној прабаби Јулијани Михаиловић, рођеној Росулић, донео на балкон њену омиљену 'парадајз-супу'. Затакавши је мртву, Филип је најпре вратио супу у кухињу, а затим, као гласник, кратко објавио њену смрт: 'Стара милостива су вумрли, вани на балкону“ (015).

Након тога, прозно ткиво мемоара све више поприма обресе најранијих сећања на детињство, тачније, честе одласке „фијакером“ са дедом на властелинство Ракитје, што као нов простор приповедања призива приче из сећања и казивања о последњој хрватској аристократији (пл. Михаиловић у Керестинцу, Јелачићка у Новим Дворима), све то са примесам времена пропалог и ислуженог племства, као темом коју је тако маестрално описивао и хрватски приповедач епохе реализма К. Ш. Ђалски.⁶ Овде се даље развија прича о бакиним прецима (деда Риста који је докторирао у Бечу права), али и приче о његовом оцу, размаженом богаташском сину из Ракитја, који је од сесоске деце правио малу војску којом је командовао, јашући на правом понију (ангедота са посетом Штросмајера).

Почетак хронике, али, рекла бих и правог романескног „отварања“ радње, у *Ефемерису* започиње, заправо чворишном тачком ове повести, а то је сасвим лични, интимни суноврат, тада десетогодишњег дечака – растурање породичне заједнице (тј. брака његових родитеља), где су приче баке Катице о породичној хроници биле само отклон да дечак све то лакше поднесе, а условно и растурање тог, тако брижљивог и дуго обогаћиваног породичног гнезда – како куће на Зрињевцу, тако и породичног имања Ракитје, суштински, читавог пређашњег живота.

Сви наводи су према овом издању.

⁶ Šandor Ksaver Đalski, *Pod starim krovovima*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.

„Тако сам и ја непрестано слушао приче из неког далеког света у којем је све било могуће, у којем су све животне препреке ишчезавале као од шале, разорене прејаким осећањима...“ (017).

Кроз породични албум у коме су сачувани важни тренуци породичне и политичке историје 19. и почетка 20. века (прабаба Јулијане Михаиловић са племићким грбом, политичка делатност деде Богдана „дедин фијакер док је излазио из Хофбурга од цара Франца Јозефа“ и речи о сумраку империје, беседа Никанора Грујића, гроф Петар Чарнојевић и Светозар Милетић, све очеве животне фазе), уз лично сећање на посету старом контеу Иви Војновићу у његовом стану у Загребу, овај део *Ефемериса* може се назвати и уласком писца у сопствено постојање, и лично сећање (о дединој болести и смрти, о прегледању бакине архиве, „писам, песама, старих хотелских рачуна и концептима дединих политичких говора“ где је бака чувала и епиграм Лазе Костића!), али и сећањем на мајчину, такође угледну породицу (бака Олга, деда Лазар, ујак Ивица, обожавалац позоришта и тетка Хелена Аранички, такође из рода Огњеслава Утјешеновића Острожинског и сл.), коа и првим споменом мајке, која је већ „отишла“ – не само из куће, већ и из дечаковог живота. У наглашеном и очевом одсуству ван куће, дечак пребрзо сазрео, закључује: „Мислим, тако, дакле, изгледа иза свечаних породичних фасада“ (041).

Основна, потиснута траума читавог првог дела *Ефемериса* – и по томе је ово роман – може се назвати траумом детета разведених родитеља, у најосетљивијем дечијем узрасту, када и започиње његово убрзано сазревање, означено напуштањем родитељског дома, а видеће се и безбрижног породичног живота, заувек. Напуштајући дом у десетој години живота, да би га отац привремено сместио у Беч, први пут се у дечаку јавља сумња, која производи отпор и иронију према свему. Све више је наглашен иронијски однос дечака према тим славним личностима из историје и културе повезаних са његовим родословом, које су му одузеле оно најважније – детињство и спокој (у том кључу је дат опис присуствовања њих, деце из интерната, венчању надвојводе Антона Хабзбурга и Илеане од Румуније, сестре југословенске краљице Марије, са кумом Алфонсом XIII, који је био и лик „са марке“ и сл.).

Игра водоскока пред дечаковим очима, у које гледа сатима, рађа и прве филозофске спознаје о животу, али и самоспознају. Тако очев долазак, којом приликом му он саопштава да се не враћа кући, већ иде још даље – у швајцарски интернат, у дечаку развија једну врсту скептичног опортунизма, а опна која треба да га заштити од негостољубивог, спољашњег света, постаје још чвршћа, уоквирена фином симболиком:

„Разумео сам то после неколико дана, тако да сам растанак са оцем примио безболно, помирен са неминовношћу. Моја нејасна, дечја представа о вандербуршу, некада везана за лик дечака који са пребаченом торбом преко штапа смело гази у свет певајући... постала је овде у Сен Галену одређенија. У сваком случају, изгубила је своју првобитну везу с мојим емајлираним лончићем за млеко на којем се налазила та доброћудна слика малог дечака који је кренуо да освоји даљине“ (061–062).

Боравак у пансиону у Сен-Гален, у Швајцарској, проткан је још једном, видеће се, кључном историјском реминисценцијом – првим „уживо“ доживљајем појаве Хитлера, који острашћеној маси треба да одржи говор у фабрици „Цепелин“ (и мучан утисак на екскурзији: туче аријевца Фрица са дечаком Јеврејином).

Појава мајке, њен долазак дечаку у посету у пансион, истовремено је и њена прва „физичка“ појава у роману. Атмосферу сусрета мајке и сина, обележава снажна психолошка сцена, обележена недостацима и лажним емоцијама у једној већ бившој, разбијеној породици, са пуно ироничних испада „озлеђеног дечака“, што све уоквирује сцена растанка на станици. Управо из ове тачке почиње да се развија иронијски однос дечака према Одраслима у целини (као једној генералној издаји), али и самоспознаја „путничке веселости“, тј. осећаја самосталности („вештине да скријем истинска расположења“) у повратку кући, када је „разлучио истинску радост родбине од оне вештачке“, подељене сада на мајчине и очеве рођаке (81).

Повратак у дом без мајке, започиње описом ентеријера спрата на Зрињевцу, и запажањем ситница „које је мајка однела“, са закључком: „Мајчин одлазак ишчупао је душу и свим овим стварима“ (82). Остављени (горди) Отац све објашњава више на немачком него на српском, скривајући и у језику сву величину свог понижења. Посета мајци, сада у новом, знатно скромнијем стану – са сликом угланцаних чизама испред врата – симболом новог мушкарца у мајчином животу, снажно су место овог романа.

Одлука породице, да наставак живота и школовања дечак започне на Корчули (католички пансион на Бадији) говори о свој емотивној себичности и разбијености породичних оквира у вишим (грађанским) слојевима, који зарад форме лако жртвују најдрагоценије, дечју душу. Са исувише однегованим егом и живећи у изузетним материјалним условима, родитељи дечака себично заокупљени собом, нису ни били кадри за дубља жртвовања, па тако ни њихов брак није могао опстати, а када је разбијен, у пуном смислу, највише су страдала деца, коју чак ни једно од њих није ни покушало да преузме и даље чува и васпитава, него је то препуштено „трећима“ (социјалним институцијама). Презаузети, угледни, богати очеви (слика и наше стварности у транспарентнијем смислу) мало су причали са својом децом, па је тако и дијалог између оца и сина док путују на Корчулу у ствари илустрација како се празном причом затрпава огромна (емотивна) празнина између њих двојице. Отац прича са дететом од десет година као са уметничким критичарем о појединим скулптурама на путу, што одражава тип хладних, себичних људи, заокупљених само собом. Дечаков бес према оцу јавља се у пуној мери када види место где ће провести огромно, неизвесно будуће време („Ово ми личи на неку тамницу“). И симболична сцена – сусрет са дечаком који клечи (као из Дикенсових сиротишта!), најзад брз растанак с оцем, попут оног с мајком („како би могао безбрижно да отпутује“, па ће ускоро своје љубавне јаде остављеног лечити у монденској Ници!), уверава дечака да усаврши свој сан о

бекству: „Не о некаквом дечачком бежању са отока, већ о тајном, скривеном трагању за отпорима и слободом“, након чега се у њему развија „узбудљива мирноћа“ као основа „мога открића“.

Ликови фрањеваца са Бадије (као језгра фрањевачког реда), систем у самостану, отвара дечаку, сем бројних личних сазревања и први пут самоспознају о вери, цркви, али и националној свести. Попут Симе Матавуља, и он убрзо учовава систем испирања мозга ритуалима постизања верског заноса, чији врхунац представља сцена верске процесије, дата са недвосмислено иронијском поентом: чета скоро преплашених бадијских ђака учествује у процесији посвећеној св. Крижу, и на њихово велико разочарање – није се догодило никакво чудо! (111). Из те „суморне слике корчуланске процесије“, у дечаку се јасније него икада развија сумња („од процесије са св. Крижем постајем опрезан као бегунац из битке“). Од тог тренутка, двоструко издан и разочаран, дечак закључује: „како ми годи повлачење у себе“, јер у исто време, након издаје и разбијања породице („они и очекују само лепа писма – без непријатних истина!“), ова друга, друштвено-институцијска и верска спознаја, као да до краја уобличавају дечаков карактер. Долазак „цивилних“ професора на Бадију знатно поправљају стање у школовању, али са још увек строгим режимом. Тако дечак успева да „у корицама св. Фрање Асишког“ прочита Достојевског, док му је „Карамазове“ дежурни фратар пронашао и све исцепао. Душевени мир који налази у књигама, нагло сазревају дечакову личност и спознаје, нарочито када се овде појави агилни православни свештеник, отац Иларион и обнови православну цркву на месту св. Барбаре, а дечак стекне право да слуша први пут веронауку по свом, православном обреду. (Коментар оца Илариона: „Куд се ти Србин и православац дену међу њих, где је памет твојим родитељима, крај толиких школа, где нађоше ову фратарску“, 123.) О верској подели, дечак је тако постао информисан на лицу места, симболично сликајући ту борбу „за једну душу“ (тј. његову) у наизменичном процесу, између катихете из Дубровника и његових фратара са Бадије:

„Управо то сазнање као да ме је први пут приближило одређенијем осећању припадности своје народу“ (125), пише Медаковић. Иако је стекао праве пријатеље (Падре Вид „бродоломник у животу“ и његова страсна љубав са женом, чији је сведок био једино дечак, чувар те велике тајне), читање о страдању ђаконa Авакума, преиспитивање „напрасне побожности“ (забрана игре и разговора), дуго посматрање мора, симболика галебова, у чему пореди и прозу Симе Матавуља као „најбољи опис живота једног католичког самостана од српског писца“, писац Медаковић из садашње перспективе закључује: „Зашто су они (српски писци) то најбоље описали. Зато што умеју да виде!“

Повратак са Бадије кући на распуст за Ускрс, открива такође један болан детаљ: „одсешћу“ код баке Катице (што значи да дома он више и нема, а и да се до последњег тренутка није знало код кога ће бити). Сазрели дечак, оптерећен „сумњама“ („све приче су престале да буду занимљиве“), ипак у простору за још понеко дописивање породичне хронике, овог пута са мајчине

стране у соби ујака Лазара (о граничарима, Иванићу, нотним албумима баке Олге), заокружује и свој однос са мајком. У посети њеном новом дому, где у „надмоћној отромбољености, виси ловачки прибор“, губи вољу „пред очигледним знаковима да је сувишан и да смета“ да шета са мајком по парку, не прихватајући још увек, да она може бити „потпуно равнодушна према онима којима је подарила живот?“ (153). Овде јасније него игде доминира основна романескна тема *Ефемериса*: расуло (угледне) грађанске породице и куће. На станицу га је испратио ујак.

Као да овај бол иницира најдубљи Медаковићев продор у корене сопственог порекла, у саме почетке породице Медаковић и усмено предање, по којем су прадеда Данило и Милорад, благословени од оца Георгија, са по дукатом у марами са чвором, послати преко личке границе у Далмацију да се школују са следећим аманетом: да оду у слободне државе Србију и Црну Гору и да развезу чворове мараме када им буде најтеже, али да се никада не врате под тешке граничарске обавезе католичке, аустријске царевине. Синови су доследно испоштовали очев аманет – и никада нису развезали чворове на марамама, нити потрошили заветовани дукат.

Читава сцена се одиграва у ноћном путовању возом кроз личке врлети, са асоцијативним низом слика и управо понетих утисака, испомешане прошлости и садашњости, и сасвим реалних секвенци (шеф железничке станице у свој својој важности, како се иронијски примећује), што ствара једну у потпуности модернистички интонирану прозу: „Зашто на овим личким станицама осећам смрт?“ (161). Најјаче место, могуће је и читаве књиге, јесте не само лична, већ и колективна спознаја националног усуда, и то на граничарским теренима, Војне крајине, којима управо воз пролази. Овде је „почетак раван нули!“ узвикује и давни потомак размишљајући о усуду предака на овом простору, наводећи у бљеску спознаје, да су: сви граничарски генерали, изгубивши веру и идентитет, пожењени странкињама, ушавши у круте оквири аустријске царевине, једноставно постали „туђини“, не само од свог рода, него и у себи. За Медаковића, или тадашњег дечака – униформа (граничарска, фратарска) постаје симбол НЕСЛОБОДЕ, што је суштински смисао целокупног овог књижевног прегнућа. „Како су само наши преци радо ускакали у ту свечану мишоловку“ (162), упитаће се у једном тренутку писац, мислећи на нуђене „слободе“ под хришћанском-католичком круном, насупрот отоманском ропству из кога су Срби селили. Ламент над изненада пробуђеном националном судбином, и то сопствених корена и народа пониклог на Војној граници, на овом месту добија и своју врхунску елаборацију.

„Да ли ће се овај народ икада ослободити тих ступица у које га наизменично хватају његови гоничи и ловци?“ (162).

Не без ироније, говорећи о славној војничкој прошлости предака, дечак ће се присетити свог оца, који се у униформи само сликао – згодан и леп за женидбу (венчао се у хусарској униформи), али суштински, захваљујући угледном оцу, склоњен далеко од рата (Првог светског).

Своје медитације, и романескни ток у правом смислу, писац заокружује опсервацијом: „Све се ово догађа у загушљивом личком возу ноћу“ (165).

Повратак на Бадију није више био тежак, ни трагичан. Дечак је осетио чудно спокојство, јер је схватио да „нема тамнице, нема покорности и коначног заробљавања“, јер је већ „увелико кренуо стазама неухватљивог удаљавања“ (168). Напротив, дом и разбијену породицу схватио је као тамницу („Тамо је тамница!“), схвативши да је слободан, јер је „сазрео у самоћи“:

„Одједном, чини ми се као да сам већ одживео свој живот, па га, из неких мени необјашњивих разлога, сада понављам“.

Поновни долазак на Бадију, означио је симболично растанак са још многим илузијама. Дечака је обележило ново спокојство, као помиреност са датим стањем ствари, али и критички однос према Богу. Када је дошао тренутак да напусти и Корчулу био је то и растанак од фратара, „као и од Ракитја, заувек“ (након што је чуо да је отац продао Ракитје). Вест да је избио грађански рат у Шпанији идентификује време радње, дакле око 1936. године. Очврснувши у самоћи као у једином уточишту, дечак се припремио за ново поглавље у свом животу – гимназијско школовање у Сремским Карловцима.

2.

Прелазак у Сремске Карловце (по одлуци породице, а по Миланковићу, и у „крило сопственог народа“), довео је дечака у сасвим другачију, такође грађанску и изразито православну средину, у круг породице и рођака (тетка Паве и чика Раде, директора Гимназије). Сазрело око дечака-гимназијалца, овде је такође имало прилику да посматра и упозна читаву галерију знаменитих личности – савременика (барони Рајачићи – са типичном причом о пропадању чувених грађанских породица у Карловцима, о Белим Русима и барону Врангелу, портрет Васе Стајића, катихете Глише Микића и анегдоте о његовим муњевитим досеткама, Валеријану Прибићевићу, из познате крајишке породице, епископу у манастиру Јазку, Мике Јаковљевића и другим), али и чује приче о значајним личностима прошлости (о патријарху Георгију Бранковићу, др Лази Секулићу, деда Мити Руварцу „наопаком човеку“). Реч преузета за наслов читавог Медаковићевог петокњижја, („ефемерис“), појављује се негде у последњој трећини прве књиге, из уста чика Ристе-хроничара (о коначном ишчезавању сваког људског прегнућа):

„Из Русије су нам почетком XVIII века стигли и први учитељи, Козачински и Суворов, а гле, сад учени руски богослови силазе у онај подрум да тамо оплакују себе и Русију. Шта ти је историја и како све то одједном постане *ефемерно*, *баш тако*, *ефемерно* (моје. подвл.), поновио би чика Рада....Ту реч сам већ чуо на Корчули и тамо сам спознао њено значење. Овде у Карловцима, готово на сваком кораку сретао сам се са потврдама и сведочанствима њенога смисла...“ (222).

Савет чика Раде, да је „научити у животу мислити историјски, пола спокојства у животу“, дечак је усвојио као своју трајну животну максиму. А поглед са Магарчевог брда, на кровове и торњеве Сремских Карловаца – представљају сем датих портрета, и хронику једног Града.

Породичну хронику (тј. њено гашење) употпунила је вест из Загреба, да је умрла бака Катица, са меланхоличном реминисценцијом: није га одвела у свој дом у Вуковар, нити у стару кућу Михаиловића, у којој је ноћивао и Вук Караџић. Бака Катица, можда најдоминантнији портрет у овом роману, главна чуварка прошлости и прича, то последње обећање није могла да му испуни. Вест о њеној смрти дечак је надоместио сећањем на последњу посету, боравак и приче са њом. На то се истовремено надовезује и вест о продаји Ракитја – дечаков отац, типичан коленовић и представник генерације која углавном крмчи оно што су претходне стекле, продао је имање „преко ноћи“ („ни тањир није хтео да узме“).

У том степеновању губитка (прво одлазак баке Катице, па опроштај са Ракитјем, најзад, и са кућом на Зрињевцу „из које је моја мајка прва отишла“, јединка се самоодређује: „Питам се: да ли се у њој десило све што одређује мој живот, да ли сам јој обавезан на верност, или принет на жртву“ (259):

„Бака је умрла, Ракитје продано. Од баке се нисам ни опростио, ни на сахрану ме не позваше. С Ракитјем сам на Бадији замишљао другачији растанак. Знао сам да ћемо морати отићи, ни слутио нисам да ћемо преко ноћи утећи, овако као кривци, без поздрава под старим брестом. Осећам: приближава се крај и нашој старој зрињевачкој кући, из које је моја мајка прва отишла.“ (моје подвл., 259).

Као да у целокупној композицији и структури прве књиге *Ефемериса* имамо степеновање основне теме или мотива – а то је мотив пропасти породице / нације, гледане очима јединке, такође свакојако обескорене. Јер, убрзо након наведених личних и породичних губитака (смрт баке, продаја Ракитја) следи и онај ипак најтежи, национални и историјски – проглашење Бановине Хрватске, која ће врло брзо, са почетком новог светског рата, еволуирати у Независну државу Хрватску, са усташком идеологијом на челу.

Нови политички ветрови, дали су нови тон животу у Сремским Карловцима који осећа и дечак (теча Огњеслав премештен из Загреба у Нови Сад, са пророчком пројекцијом „Беже људи из Загреба, нема нам опстанка“... „постаћемо емигранти у сопственој земљи“), са приказом свих заблуда тада прокламованог југословенства („Били смо Југословени, веровали краљевим речима.“). Док Јоца Рајачић „сређује спокојно архиву свог деде патријарха“, Лаза Поповић лумпује, Васа Стајић је „аутономаш“, а војни маневри врше се на Банстољу и у Чортановцима. Насупрот томе, дечак спознаје, кроз гимназијске излете у фрушкогорске манастире (још неспаљене и неопљачкане од усташа), да је то његов будући позив (и у коме ће управо он зацељивати ране послератним, свакојако опустошеним и обесправљеним православним светињама), са језом уочавајући да „то језгро српске културе незаштићено је и без наде на одбрану“ (278), кроз назирање будућег животног позива, дечак је

у потпуности постао одједном зрео. Доживљај 27. марта (41) („као да је одједном препородио Карловце“), где му теча у виду благослова говори: „Добро упамти ову слику“, одживљавајући и „свој ђачки растанак“, са јасном свешћу о свом српском пореклу, Медаковић напушта Карловце.

Са првим данима априлског рата, одлука да се врати у Загреб, оцу, дошла је спонтано са обе стране. Болно осећање отуђености међутим, одмах се вратило: нико га није очекивао, па је уточиште пронашао код баке Олге и ујака Лазара. Политички разговори угледних Срба по тадашњим загребачким салонима и њиховим домовима, одвијали су се од констатације: „слично смо већ доживели“ до тумачења вести између званичне и стварне верзије, о потезима нове хрватске, ултрашовинистички усташке власти. Индикативну слику пружа младићев доживљај уласка немачких снага у Загреб и виђење првог немачког тенка, што се може сматрати прворазредним мемоарским сведочанством наше историје:

„Стојим на Јелачићевом тргу препуном света. Заталасана гомила чека, као да наслуђује: догодиће се нешто посебно, нешто што ће у ову општу збуњеност и пометњу унети јасноћу, извесност, крај лутањима. Баш добро. Одједном, из Јуришићеве улице пристиже један немачки тенк. Радознала маса се збија око тенка....У том тренутку, као по нечијој заповести, на кућама вешају хрватске заставе....Сада је јасно. Нема сумње. Загреб је пао. Из Дуге улице силази бучна поворка која пева 'Лијепу нашу', носећи огромну заставу са словом 'У' ... Избезумљене жене озарена лица пиште на сав глас, засипају тенкисте малим 'Нестле' чоколадама у сјајном црвеном омоту и букетима цвећа. За то време многобројни цивили устремили су се на јавне зграде, обарајући насилно све симболе некадашње власти.... Проглашена је Независна Држава Хрватска“ (291–292).

Младић по трговима и даље прати слике нове историје (говор Павелића са истог прозора са ког је пре десетак година говорио и краљ Александар када се обраћао „драгим Загрепчанима“, старци који су изашли покачивши старо аустријско ордење), док га у кући дочекује пуст салон баке Олге, отац који га пита за савет шта да се даље ради, најзад и прве вести о Јеврејима (породица угледног Јеврејина Харија који се са породицом отровао током недељног ручка за столом). Ограничени на сигурност властитих домова, Срби и Јевреји се чешће сада посећују (посебно место припада породици др Брампера), разматрајући углавном, начин како да се извуку из Загреба. И овај, тежак и трагичан тренутак, не више само на личном, већ и на општем, националном плану, призива у писцу последњи пут отклон у виду сећања на даљу прошлост: самоћу између разговора са др Брампером, и очев страх (у очекивању пропуснице од старог школског пријатеља), што он прекраћује претурањем по дединим папирима, где доноси као оригиналан документ, не без симболике, причу о дедином хапшењу у Абацији (Опатији) 1914. поводом избијања Првог светског рата. Што је језа рата по загребачким улицама већа, преостале сакупљене породице по салонима више се друже и евоцирају успомене на славне претке и нека другачија времена као и сећања на стари Загреб. Нарацију у овом делу *Ефемериса* прожимају и унети фрагменти из мемоара Богдана Медаковића, пишћевог

деде, са уочавањем – што је и лајтмотив читавог овог дела – превртљивост и апсурдност људске историје и улоге појединца у њој.

Све теже ратне услове, које његов отац све паничније подноси, неутралише још једна и једина љубавна сцена у овом роману – младићева љубавна романса са ћерком др Брампера, Мајом, и то у ноћи уочи одласка јеврејске породице др Бармапера у Тузлу (као једине наде у спас од усташа у Загребу, али и опоменом да се и они склоне што пре), са великом вероватноћом да се никада више неће видети. Љубавна иницијација двоје младих дешава се истовремено са граничном (етзистенцијалном) ситуацијом у животу под претњом смрти, и стога је исконска, стварајући дело са снажним мотивационим чвориштем кроз једно од најснажнијих места у роману.

Најзад, преко бечког пријатеља из Бургтеатра, пропусницу за Србију добијају коначно и отац и син. Опроштај са родним градом, односно, његовим присилним напуштањем, писац претаче у неку врсту песме у прози:

„У болу хоћу да сажмем сва своја животна искуства... У дубоко раздраженом стању обилазим сада родни град и покушавам да схватим суштину нашег принудног расанка...“ (263). Следи шетња и сећања на места где је шетао са баком Катицом („Грич и Каптол, тако се зове оно старо језгро мога родног града...“) Са Грича зурим у прва светла града. Зар је могуће да је то моја последња ноћ у завичају?... Враћам се са Грича као умртвљен, и, тако, покорених чула, одлазим на своје последње коначење у завичају... Пред овим зидовима молила је моја бака. И ваљда зато, сишао сам са Грича смирен, као да сам у себи пронашао искру неке још неистрошиве безазлености...“ (364–365).

Ипак, завршницу овог романа у пуном смислу чини још један растанак – са мајком, као дубље заокружење целокупне ове повести. Овај растанак, за разлику од родног града, далеко је од било какве емотивности и патетичности – био је то дефинитиван раскид са женом, у којој је уместо мајке преовладала једна површна кокета:

„Говори то мати моторично, брзо, неко време једва сустижем њене речи, да их на крају препуштам сопственом звуку, одузимајући им сваки смисао...“

А замишљао сам тај растанак другачије... Желим да чујем и да сам изустим неке речи које ће жицама повратити ред и смисао што се победоносно разноси у даљине. Брзо схватам да тих речи нема и да и сам не умем да саставим чак и најбезазленији почетак такве реченице. Мајци кажем да журим. Рекао сам ту измишљену и отрцану реч злурадо, с неком осветничком намером да се она сјури и растера ту бујицу непотребног говорења, да у тренутку поравна чврсту границу мога живота, коју сам баш на растанку с мајком видео све јасније, зажелевши да ту своју измишљену територију одбраним и кришом сачувам само за себе...“ (369).

И уместо коментара, као у великим романима, а то *Ефемерис* свакако јесте, у некој врсти ефектног епилога, писац на крају доноси – новинску вест о пожару у њиховој кући на Зрињевцу 15, уместо било каквог личног коментара и такође иронијски интонираном последњом реченицом као поентом („Истрага је у току“) чиме се завршава ово јединствено дело – грађанска сага о загребачким Србима – класи која је постојала до половине 20. века.

Литература

- Гароња-Радованац, С. (2009). „Књижевно дело Милутина Миланковића (с освртом на његово бављење народном књижевношћу“), зборник радова Стваралаштво Милутина Миланковића, Научни скупови СХХIV, Председништво, књ. 9, Београд: САНУ.
- Ђалски, Ђ. К. (2003). *Pod starim krovovima*. Zagreb: Školska knjiga.
- Жицина, М. (1983). *Село моје*. Београд: Нолит.
- Медаковић, Д. (1991). *Ефемерис*, I том. Београд: БИГЗ.
- Миланковић, М. (1997). *Успомене, доживљаји, сазнања*. Београд: Завод за уџбенике.
- Nikoliš, G. (1981). *Korijen, stablo, paretina*. Zagreb: Liber.
- Острожински, О. У. (2001). „Златна књига породице Острожински“, прир. В. Крестић-Д. Аранички, Зборник о Србима у Хрватској, св. 3. Београд: САНУ.
- Прибићевић, А. (1995). *Од господина до сељака*. Загреб: СКД Просвјета.
- [www.prometej.rs/E-knjizara/1448/EFEMERIS 1-5.shtml](http://www.prometej.rs/E-knjizara/1448/EFEMERIS%201-5.shtml).
- Тесла, Н. (2006). *Моји изуми*. Београд: Музеј Николе Тесле.

Slavica Garonja Radovanac

EPHEMERIS I BY DEJAN MEDAKOVIĆ AS NOVELIZATION OF THE PERSONAL (HISTORICAL AND FAMILY) EXPERIENCE

Summary: The first book of the pentalogy *Ephemeris* by D. Medaković renders an outstanding example of novelization of the personal (family and historical) experience of the Serbian bourgeoisie representatives in Zagreb (Croatian Serbs) to the half of XX century and the cause of their desertion from Croatia. By founding his narrative style on the deeply symbolic literary details (by means of objects and interpolated oral dicta of his family's illustrious past), by applying the novelistic combination of various aspects of narration, and by concentric expansion of semantic domain, the author gives the core position to the gravest personal trauma of his upbringing – his parents' separation, the loss of home (the shelter and, metaphorically, childhood), his spiritual development (solitude, introspection, precocious growing up within the foreign boarding schools), in the collective (national) and historic context. The period of high school in Sremski Karlovci irrevocably incites national awareness in him (belonging to the people of Serbia), as well as the future choice of profession (the art historian), through a novelized historic parallel – the fascists' rise to power in Germany, and then the foundation of the Independent State of Croatia in the beginning of the World War II, when he forever leaves his native Zagreb and transfers to Belgrade.

Key words: Croatian Serbs, novelistic features, historical-family chronicle, personal-national